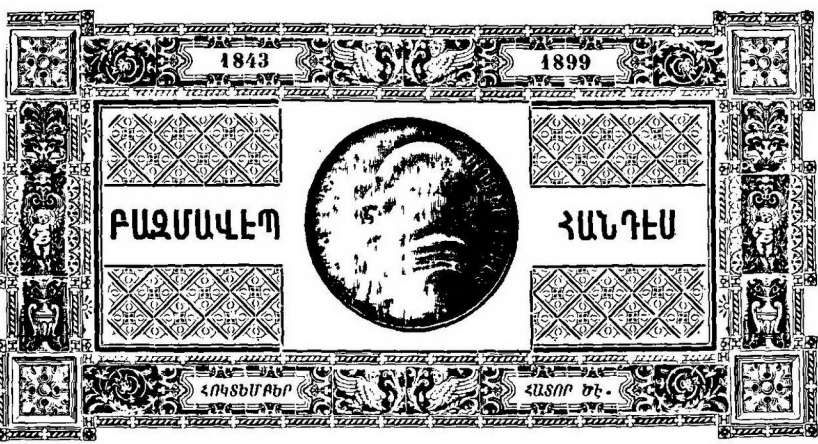

Հ Ա Յ Ք Գ Ո Ւ Թ Ե Ր Ա Յ

(Շար. տես 561-1898)

ԱՆԿԱՅՆ ԺԷ դարուն վերջերը վայր-
կեան մ'ալ երեցաւ նա, երբ հարկ
էր՝ որ արդէն զօրաւոր կերպով յե-
տախազաց «ազգին» խնդիր մ'առաջարկուէր,
որուն լուծումը գինքը ներքապէս պիտի
միացընէր, ամբացընէր և իրեն տիրող վա-
ճառականական նշանակութիւնը բարձր քա-
ղաքականութեան մը պիտի բարձրացընէր
և ազնուականացընէր։ Վասն զի՝ թագա-
ւորն Յովհաննէս Սոպիէսքի, իւր արեւե-
լեան քաղաքագիտութեան հեռատես ծրա-
դրին մէջ՝ Լեհաստանի հայերը ամենակա-
րելոր դերի մը սահմանած էր։ Նա Աւիոյ
մէջ ինքնավար Հայ թագաւորութիւն մը կը
մտածէր, Հոռոմայ՝ եկեղեցական, և Լեհաս-
տանի քաղաքական գերազանցութեան ներքեւ-
գոթաղղաբար մեծախորհրդող ձեռնարկը չյա-
շնոցեցաւ յետ կրկին դեպքանագիտական

հրեշտակութեանց, զոր կատարեցին Հայք,
սոս թագաւորն Պարսից (1686) և առ կա-
թուղիկոսն (1696) յէջմիածին։ Մեծ թա-
գաւորին վաղահաս մահուանէ (1696) վերջ,
ոչ ոք գտնուեցաւ ի Լեհաստան, որ այս մեծ
զաղափարը ունեցած ըլլայ։ սակայն կ'իմա-
նանք Հէյկէի պատմական ուսումնասիրու-
թենէն, թէ քիչ վերջը, Գուլիէմոս Պալա-
տական կայսրընարին՝ առաջարկուեցաւ հիմ-
նուելիք թագաւորութեան զահը, որ գուցէ
ներքին յարաբերութիւն մ'ունէր Սոպիէսքիին
ի գերեւ ելած զաղափարաց հետ։

ԺԷ դարը միանգամայն ոչ միայն ընդ-
հանուր լեհական՝ այլ նաեւ հայկական յա-
տուկ պատմութեան մէջ, ամենառական ու-
րախալի և արձանագրուելու արժանի բաներ
կը պարունակէ։ Թէպէտ հայ նշանաւոր ըն-
տանեաց անդամը կը սկսին արդէն պաշ-

տոններու հասնիլ և քաղաքական կառավարութեան մէջ մաս ունենալ. բայց զիսւորարար Լեւ ինքնավարութեան կործանումը, Լեւաստանի Հայերը վերջնականապէս չեն բրաւ. հոս եւս վերասին կը տեսնուի հասարակաց թշուառութեան զուգիշ զօրութիւնը. Ժվ՝ զարուն վերջին քառորդին մէջ, Հայոց լեհացումը իբր կատարեալ կրնայ համարուիլ: Հայք հաւասար ցաւով զգացած են կործանման գառն թշուառութիւնը և նոյն ոգեւորութեամբ ազատութեան կոններու մասնակցած են. նոքա, որպէս զի Կէօթէին հաւաղորդիւնը զործածեմ, միտանի սիրեցին ու միտանի ատեցին, իրենց անձնանուիրութիւնը առ նոր Հայրենիս կ'աճէր հաւասար արագ Համեմատութեամբ բոլոր լեհական ազգային ինքնաճանաչութեան հետ, որ իւր առաջին զօրաւոր կենդանութիւնը գտած էր 1793 տարւոյ մայիսի սահմանադրութեան մէջ: Այժմ հայ ընտանեաց խմբին և լեհ ազգին մէջ սեպհական և օտարաց ոչ զիւրաւ իմանալի յարաբերութիւն մը ձեւացած է, իրենց նորօրինակ կացութեան պատճառաւ: Լեհացոց ուղղափառ են, բայց հայ—ուղղափառ, որք աշխարհիս մէջ կը կազմեն փոքր, բայց խիստ կենդանի նկարուած, կերպոնացած խումբ մը: Նաեւ Լեհ ժողովրդեան ու բարոյից լայն շրջանակին մէջ, պահպանութեամբ յատուկ բարբերու և սովորութեանց, սերտ միութեամբ՝ տիեզերական ծէսէն զուրս տեսակ մը կազմած են, որ կը պահուի արտաքսապէս ցեղին զօրութեամբ, որով, հանդերձ մինչեւ ցայսօր յաճախեալ լեհաց հետ ամուսնութեան, միշտ արեւելեան ազգու տիւ պարը նշանաւոր կը հանդիսանայ: Միայն լմնալու լրաց եղող սակաւթիւ ընդանիք, օրինակի համար Բասսաքաւ, Քէւ, Ռոմաց, քան, Յատպէյ (ընտանիք) հին հայկական անուններն պահած են. գրեթէ ամէնքը կը կազմեն զայն լեհական անուանց պէս. ուստի Ազգարովիչ, Եւթրեգէյովիչ, Քրեցիցժոֆովից, Բէթրովից, և այլն, նման Հիւսիսային Գերմանիոյ կամ գանիական Անգլերէն, Բէլգերմին, ըստ ծագման ուրիշ բան չեն նշաւակեր, բայց եթէ որդի Ազգարու, Անգլէասայ, Քրիստափորի և այլն. բայց շատ հա-

ճելի է տղոց, մկրտութեան՝ և ըստ հայկական արարողութեան միանգամայն տեղի ունեցող գրողին ատեն, Հայ մարտիրոսաց կամ Հայաստանի մէջ առանձին կերպով պատուեալ սրբոց՝ ինչպէս Գրիգոր, Յակովբ, Կայեղանոս! Հոփսիմէ, Ռոզալիա!, անունները գինէլ. երբեմն ընտանեաց հին անունները իբր զինանշան կամ մականուն մուծուած են:

Այսպէս կը տեսնենք ուրեմն, ազգային չէզոք կացութեան արտաքին երկարատեւութեան հետ և հանդերձ նոյն ազգին առ իւր անցեալն ունեցած զգացմամբ, խոր համոզման և հոգեւոր զազափարաց վրայ արմատացած ներքին ձուլում մը՝ հոն հռովմէական ուղղափառ եկեղեցւոյ, հոս լեհ ազգութեան հետ, Նա հաւանեցաւ անոր՝ զոր ոմանք կը կարծէին թէ պէտք է ընել, որոնք ծէսի խափանումը և «այս ձեռնարկին տարածումը» կ'առաջարկէին. և միայն թանձր տգիտութիւն մը անցելոյն և լիուլի անճաշաշողութիւն հաւատարմութեամբ պահուած աւանդութեան ներքին ուժոյն, կրնայ այսպիսի հաւանութիւն մը մեզի պարզել: Հայոց լեհ հայրենեաց հետ ունեցած յարաբերութիւնը կը կայանայ փոխադարձ տուր և տաի մէջ, և ինչ որ ունին՝ մտաւոր կամ ժամանակաւոր բարիք, ամէնը հաւատարիմ, փութալն և յարատեւ աշխատութեամբ շահած են: Յերաւի վաստրկեցան աշխատութեամբ՝ չմիայն ընդարձակ կալուածներ (օրինակի համար, Քոլոմէայի և Միխայիլի շրջակայքը գտնուող մեծ կալուածին մեծագոյն մասը Հայոց ձեռքէն է), այլ նաեւ իրենց ուշիմութեամբ և շարունակ զարգացմամբ այն կարողասան, որ (ի բաց առեալ վերջէն եկող Գութեցի զաղթականները) քանի մը հազար լեհացի հայեր ի կալիցիա առանց բացառութեան եկեղեցական և ընտանեկան ամենաբարձր շրջանակներու կը վերաբերէին: Անհամար հայ անուններ, ինչպէս հոգային ստացուածոց պաշտօնական ցանկերու մէջ՝ կը գտնուին նոյնպէս արուեստահանդէսներու, ճեմարաններու, գիտական ակումբներու և ամբեհե աւելի՝ ինքնիշխան ընկերութեանց ցուցակներու և Աւագածուղոյ ու կա-

լիցիոյ խորհրդարանի սղագիր արձանագրու-
թեանց մէջ՝ Այսթմ իրենց լիզուն, գրակա-
նութիւնը, և արուեստը ընդհանուր լեհա-
կանն է. հմրկ է առանձին զիտել տալ զեռ,
որ իրենց գաղափարականն ալ հասարակաց
լեհականն է :

* * *

Իբր շարունակութիւն սոյն յօդուածիս՝
որ էր թարգմանութիւն Prof. Polotz An-
toniewitzի գերմաներէն մէկ յօդուածին,
բազմահոյակ Հ. Միլաս վ. Բշկեանի մե-
րոյշեալ « Զանապարհորդութիւն ի Լեհաս-
տան » գրքին վրայ գաղափար մը տալու հա-
մար, թարգմանութեան անկէ մէջ կը բերենք
հոս հետեւեալ մի քանի տեղեկութիւններ :

Հմուտ հեղինակը համառօտ յառաջբա-
նէ մը վերջ, ընդարձակօրէն կը գրէ Անույ
պատմութիւնը, սկիզբէն մինչեւ ցլերջին կոր-
ծանուծն (1319) . յետոյ կը մտնէ բուն իսկ
իւր ուղեգրական նկարագրին մէջ, ի մի ժող-
ղիւով իւր կրկին ճանապարհորդութեանց
(1808 և 1820) յիշատակները : Ծանկում
կը յիշէ Անեցի գաղթականաց լեզուին կրած
փոփոխութիւնն ու բարբոսութիւնը ջնջուիլն, այն-
պէս որ 1521էն սկսեալ՝ նոյն իսկ գաղտա-
սանական և եկեղեցական գրութեանց մէջ
սկսան թաթարերէն գործածել. և կը ստի-
պուի գրել ասոր պատճառով՝ թէ « բնական
է ազգիս զիւրն արձամարհել և զօտարինն
ընդգրկել : Որոց պարտ էր հետեւիլ քաղա-
քաղարկութեան, իմաստութեան, ազգասիրու-
թեան, բարեպաշտութեան այլոց ազգաց,
և ոչ լեզուին և սովորութեան » : Եւ իւր
խօսքին ապացոյց կը յիշատակէ թաթա-
րերէն թարգմանութեամբ ժամագիրք, սաղ-
մոս, աղօթագիրք, քրիստոնէական, Նա-
րեկ, Հաւատով խոստովանիմ Ծնորհալույ,
Դորաստեղծեալ և նոյն իսկ Պօղոսի թղթերը՝
որով կ'առնու հետեւեալ յիշատակարանը .
« Գուկալլանտի Պօղոս առաքելներն պիգիտէ
« թարգմանել պօղիան էրմէնի գիլինտան խը-
« շախ զիլինայ . խօլուպայ եազըխլըյ տա-
« յարսանեսիզ Միքայէլ քահանայնրն զօս-
« վայ օղունունկ խօշդիսյանտան . բան իւաշ-

« քոնունկ . բան Միքայէլ օղունունկ խայսի-
« քի պունի եազըրուրլ . . . Եազըլուէյ իւղվ
« շահարինայ . գօլէկայանա սուրբ Աստուա-
« ծածինինկ . կաթողիդոսլուսուսայ տէր Սղե-
« փանոնունկ տեբաշլիքինայ . տէր Գրիգոր ար-
« հիսիքաշինք խանլըյ երեսփոխանութեանայ
« պր . Օշաս . աղապէյ օղլու տայ պր . Հրիհոր
« բան աւհան օղլունուն . կ . թվ . ոսա » .
(1562) :

Կը յառաջէ ապա և իր ճանապարհին
վրայ գտած քաղաքաց և գիւղերու նկարա-
գրերն ընելով կը յիշէ իւրաքանչիւրին մէջ
գտնուած հետաքննական իրերը . այսպէս
յիշելով Հայոց մայր եկեղեցւոյն մէջ կը գտնէ
Լուսաւորչի հրաշագործ պատկեր մը, բոլո-
րովին արծաթապատ ոսկեգօծ, որ մինչդեռ
կատարինէ կըստըմա տէր վաշըլէնց անուն
այրույ մը տունն էր, աւագ երկուշարթի օր
մը (1608 ապրիլի 5ին) սկսաւ « Հոգալ ու
տիրել . . . և քրտունք հոսէին ի նմանէ ոլոռ-
նաձեւ երկտասան ժամ անդադար ամենե-
ցուն ակնեբեւ » : Ուրիշ պատկերի մ'ալ կը
հանդիպի ի Զուսնշա դարձեալ ազգային ե-
կեղեցւոյ մէջ, ուր կը տեսնուի սուրբ Լու-
սաւորչի որ Ս . Սեղբեստրոսի ձեռքը բռնած,
դաշինք կը դնէ . իրենց ետեւ կը տեսնուին
երկու սարկաւազներ որոց մին սկիհ մը բըռ-
նած է և միւսը գրիշը թաթարելով փրիստոսի
արեան մէջ կու տայ Ս . Լուսաւորչի՝ Դա-
շանց թուղթը գրելու համար : Նոյն եկե-
ղեցւոյն մէջ կը յիշէ նաեւ Թաղէոս ու Բար-
թուլիմէոս առաքելոց խորհրդ, որուն պատ-
կեր կը ներկայացնէ գլուրքն Թաղէոս որ
փրիստոսի դաստատակը Բարթուլիմէոս ա-
ռաքելոյն կը ցուցնէ : Իսկ ի Կամենից Ս .
Նիկողայոս եկեղեցւոյն մէջ կը տեսնէ տի-
րամօր հրաշագործ պատկերը, զոր Ս . Ղու-
կաս աւետարանչին նկարածը կը համարին
և Հայք Անիէն կամ Հայաստանէն բերած
են . պատկերը բոլորովին արծաթապատ է
« բաց ի փառահեղ ճառագայլթարձակ դիմաց » .
զիսուն ճառագայլին մէջ գրուած են ոսկե-
գիր տառեր զորս ոչ ոք կըրցած է կարդալ .
— Գուլթիւրայ (Գուլթի) շրջակայքը գտնուող
զուարճալի բլրոց ու դաշտօրէից մէջ ալ կը
հանդիպի ճիշդհա անուն ծառի մը, որուն

եկեղեցական միութիւն մը կը կազմեն տեղ-
ւոյն լատին եպիսկոպոսին հետ բսելով թէ
«մեք եւս եմք որդիք ընդհանուր Սուրբ Ե-
կեղեցւոյ» և միութիւն՝ զոր կոնգրակա կը
հաստատէ նաեւ Յովհաննէս ԻԲ. Բահա-
նայապետը՝ ըսելով. «Աղաչեմք և յորդորեմք
ի տէր զհամօրէն եղբայրութիւն ձեր՝ զթու-
թեամբն Աստուծոյ մերոյ պաղատելով՝ պա-
հէլ զայս աւանդ...» Ապա Եւզիմիէս Դ. զա-
նազան ազատութիւններ և իրաւունքներ կը
շնորհէ Կաֆայի ազգային եպիսկոպոսին ։
1437 ին Կաֆայի առաջնորդը Սարգիս վար-
դապետ, որ միանգամայն փոխառորդ էր Կոս-
տանդին կաթողիկոսին, թուղթ մը կը գրէ
առ նոյն կաթողիկոսն որ փութայ զեպան-
ներ զրկել Փլորենտինոյ ժողովքին ազգովին
լատինացւոց հետ միաբանելու համար։ Այս
թուղթին փութով կը պատասխանէ մեծախոհ
հայրապետը առանձին կոնգրակա մը, յո-
րում կը հրամայէ որ այդ զօրծին համար
Սարգիս վարդապետ եւս ինքնին անձամբ
երթայ ուրիշ վարդապետներու հետ։ Կոս-
տանդին կաթողիկոսին կոնգրակը այսպէս կը
սկսի. «Կոստանդին ծառայ ծառայից Տեառն
Մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, ողորմութեամբն
Աստուծոյ կաթողիկոս Վաղարշապատու»,
և այլն ։

Հեղինակս՝ այս գրքին մէջ կը խօսի դար-
ձեալ թաթարաց, Սկիւթացւոց, նոգայներու,
ծառապաշտից, և այլն, վրայ և կը պատմէ
իւրաքանչիւրին հետաքրքրական ու ծիծաղա-
շարժ սովորութիւնները ։ Մանրամասն կը
նկարագրէ նաեւ կամենիցի մեծ հրկիհը՝ մէջ
բերելով յիշատակարանի մը խօսքերը, որոց
համեմատ կրակի միջոց «զանկակներ հա-
լեցան ի մէջ զանկակատանն» ։ Նոյնպէս կը
նկարագրէ Պաշալուրի և Ռաշքուրի ունեցող
քաղաքային ժողովոյ անդամոց ընտրութեան
հանգիստները, զորս համառոտութեան հա-
մար զանց կ'ընեմք ։

Թող վերջաբան ըլլայ յօդուածիս, հե-
տաքրքրաշարժ տիղմ մը զոր մեր հմուտ
ճանապարհորդը այսպէս կը նկարագրէ. «Օխ-
« տանիդիլքա զիւղին ըով կայ լեռ մը որուն
« կատարին վրայ կը բարձրանայ երեք մար-
« գաչափ բոլորչի տղմի բլուր մը մէջտեղը

« կը գտնուի Պռաչա կոչուած ինքնաբերա-
« բերանը, երկու կանգուն տրամագծով,
« յորմէ կը բլիւի զեղին ու սպիտակ քա-
« բերու հետ խառն թոյլ ու սաստիկ ցուրտ
« տիղմ մը, որ երբեմն երբեմն մեծ աղա-
« ղակա կը ցայտէ ու կը բարձրանայ գրե-
« թէ մարդաչափ։ Ունի երկու մեծ ցայտեր
« արեւելեան կողմը, երկու փոքր ալ ա-
« բեւմտեան կողմը։ Այս հանքային տիղմը
« վար կը հոսի միշտ արեւմտեան կողմանէ,
« և կամաց կամաց ցամքելով մոխրագոյն
« կաւի նման կ'ըլլայ, և ի սկզբան արեւու
« զիմաց կը ցուանայ։ Այս հոսանքը եր-
« թալով զանազան ճիւղեր կը բաժնուի և
« կ'երթայ գրեթէ 300 քալ հեռու, սակայն
« զիտելու է որ միշտ և ամէն ճիւղով դէպ
« ի արեւմուտք կը դիմէ և ոչ երբեք արեւելք
« կը դառնայ։ Այս տիղմը սաստիկ ցուրտ
« և սեղմիչ զօրութիւն մ'ունի, այնպէս որ
« մեզմէ մէկը մատը խթնելով անոր մէջ,
« տիղմը իսկոյն ցամքելով սկսաւ մատը
« սեղմել, և գրեթէ անկարելի էր մատին
« յօդուածը շարժել. կամաց կամաց ցրտու-
« թիւն մը մատէն անցաւ ձեռքին, անկէ
« բազկին և ապա բոլոր մարմնոյն մէջ տա-
« բածուցաւ. երբ բռնի կը շարժէր մատը՝
« իսկոյն տիղմ կը ցաւէր. իսկ արտաքուստ
« ձեռքն ու բազուկը բոլորովին սառած էր ։
« Երբ մատը տիղմէն հանեց ու մաքրեց
« իսկոյն թմբեցաւ։ Շատ օրեր վերջ ցամ-
« քած կաւը փորձելով, տեսանք որ դեռ
« սեղմիչ զօրութիւնը և ծծմբային հոտը պա-
« հած էր, այլ ցրտացուիչ ուժը կորուսած ։
« Ունի ամենադառն համ մը. հազիւ թէ
« մարդ լեղուին ծայրը մերձեցնէ, երկար
« ժամերով համը կը տեւէ» ։

Հ. Յ. ԱՌԿԵՐԵԱՆ

ԲԱՆԱՍԵՐ. — ՆԱՄԱՏԻԱԿ ԲԱՄԱՍԽԻՐԱ-
կԱՅ ԲԱՌՈՂԵՍ:

Պին 5 20 ֆր. — Հասցէ՝ M. BASMADJIAN.

112. B-d. Rochechouart

PARIS